

יסודות השבת

שיעור שמונה עשר

שביתת כלים

מקורות

- א. שמות פרק כג פס' יב-יג; [חזקוני שם, יג]
- ב. גמ' יח.-: "תנו רבנן פותקין... דמפקר להו אפקורי"
- ג. אור זרוע הל' ערב שבת סי' ב אות א
- ד. גמ' יט. "תנו רבנן לא ישכיר... נכרי מעולם"; תוס' ד"ה לא ישכיר; רא"ש פ"א סי' לו
- ה. רמב"ם הל' שבת פ"ו הט"ז [ומגיד משנה]
- ו. אור שמח הל' שבת פכ"ה הכ"ו

חזקוני שמות פרק כג פס' יג

ובכל אשר אמרתי אליכם - מכל מה שהזהרתי אתכם בשבתות של שאר השנים תשמרו בשבתות של שביעית. דבר אחר, לא בשביתת שור וחמור ובן אמה בלבד אני מזהירך, אלא אף בכל דבר שצריך שביתה אני מזהירך כגון כלים.

אור זרוע הל' ערב שבת סי' ב

ונראה בעיני שאין לפרש דב"ה אית להו שביתת כלים מדרבנן אפי' היכא דלאו אושא מילתא ואתייתא ברייתא לרב יוסף לב"ש דאורייתא ולב"ה דרבנן מדמסיק סתמא דתלמודא והשתא דאמר רב הושעיא אמר רב מאן תנא שביתת כלים דאורייתא ב"ש היא ולא ב"ה ולב"ש אף על גב דלא קא עביד מעשה אסור ולב"ה אף על גב דקא עביד מעשה שרי משמע שרי לגמרי אפי' מדרבנן ותו דמסיק גפריית ומוגמר מ"ט שרי בהו ב"ש התם דמונח אארעא. מדשביק ב"ה ודייק אליבא דב"ש ש"מ דב"ה לית להו שביתת כלים אפי' מדרבנן. מיהו הא לאו מילתא היא דלב"ה שנינו לעיל בסמוך דכלי גופיה לא קעביד מעשה ואתייתא להו שפיר דשני להו לב"ש בין היכא דקעביד מעשה בין להיכא דלא עביד מעשה מיהו מלשון הספר דמסיק מאן תנא שביתת כלים דאורייתא ב"ש הוא ולא ב"ה משמע אבל מדרבנן כולי עלמא אית להו שביתת כלים אפי' ב"ה. מיהו לפי מאי דפרישית דהלכה כרבה דטעמא דברייתא מפני שמשמעת את הקול בעינן למימר דלית להו לב"ה שביתת כלים כל עיקר אפי' מדרבנן וקשיא ליה הא דתנן ספ"ק דע"ז ובכל מקום לא ישכיר לו את המרחץ מפני שנקראת על שמו. ופי' רשב"ם זצ"ל את המרחץ בית שהמרחץ בתוכו אבל כלי מרחץ אף על פי שאין נקראין על שמו אסור מדאורייתא דאדם מצווה על שביתת כליו דכתיב ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו לרבות שביתת כלים עכ"ל. ועתה תימא שהרי שביתת כלים ב"ש הוא דאית להו ולא ב"ה והואיל שפי' רשב"ם דכתיב ובכל אשר אמרתי משמע דבעי למימר דמדאורייתא אית לן שביתת כלים והא ודאי ליתא וסוף פרק קמא דע"ז כתב ה"ר ברוך זצ"ל מארץ יון בפירושו הלכה למעשה דלית לן שביתת כלים.

אור שמח הל' שבת פכ"ה הכ"ו

הנה הגמ' (שבת קכח, ב) מסיק סבר צער בעלי חיים דאורייתא, ואתי דאורייתא ודחי דרבנן, וכפי הנראה שיטת רבינו בפרק י"ג מהלכות רוצח גבי בהמת עכו"ם דפטור מפריקה, ע"כ דסבר צער בעלי חיים דרבנן, וכן כתב

הגר"א (חור"מ) סימן ער"ב (אות י') יעו"ש, אלא דסובר רבינו דכוונת הגמ' כאן בשבת הוא ענין מושאל, והכונה היא דלענין שבת חזינן דרחמנא קפדה רק על בע"ח שישבותו וינוחו שורך וחמורך וכל בהמתך, משום דאית בהו הרגשת צער מלאכה, ורצתה רחמנא שבשבת קודש להוראת חרוש העולם וההשגחה ינוחו ויתענגו כל בעלי נפש חי' בעלי ההרגשה, וכיון דרואין אנו שהתורה חששה לנפש החי' בשבת באופן שהוא מצטער שינוח בשבת, וכמו שדריש במכילתא (משפטים נזיקין כ') יכול לא יניחנו תולש וכ' ת"ל (שמות כג, יב) למען ינוח, ואין זה נוח אלא צער [הביאו' תוס' (שבת) קכ"ב (ע"א ד"ה מעמיד)] לכן לא גזרו חכמים איסורי דידהו כמו מבטל כלי מהיכנו בשבת משום צער בעלי חיים, וזה מכוון הירושלמי פרק משילין (ביצה פ"ה ה"ב) שני' הוא שהוא מצוה על שביתת בהמתו, ולכן ירד משום צער בעלי חיים יעו"ש, דהתורה רצתה שיתענגו בע"ח מקדושת יום השבת. איברא כל זה אינו אלא למאן דאמר דשביתת כלים ליכא בשבת, אבל למאן דאמר דאף בכלים מוזהר בשבת, היכא דהכלי עבדי מעשה, ע"כ המצוה היא משום האדם, שיהיו כל עניניו נפסקים ושובתים בשבת, שלא יהא לבו טרוד בהן, וכאלו כל מלאכתו עשויה, א"כ לא הי' מכוון התורה מצד הרגשת בע"ח כלל.

בשיעורים הקודמים עסקנו בגדרי שביתת בנו ובתו, עבדו ואמתו ובהמתו. בשיעור זה נעסוק בדין שביתת כלים.

בכתובים לא מוזכר דין זה במפורש, ומקורו בדרשה המובאת בגמרא:

[שבת יח.] 'ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו' – לרבות שביתת כלים.

דרשה זו מבוססת על הכתובים בפרשת משפטים:

ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשב, למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר. ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך.

[שמות כג, יב-יג]

בכתובים אלו נזכרים מנוחת הבהמות, העבד והגר, ודרשה זו לומדת מהכתוב "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו" שמלבד ה"שביתות" המפורשות בכתוב, קיימת חובה שכליו ישבתו בשבת¹.

הגמרא דנה האם דין שביתת כלים קיים לכל הדעות, או לשיטת בית שמאי בלבד. ממסקנת הגמרא נראה שדין זה אמור לשיטת בית שמאי בלבד, ובהתאם לכך רוב הראשונים [ר"ף שבת ו; רא"ש שבת פ"א ס' לג; רמב"ם הל' שבת פ"ו ה"טז; ועוד] פוסקים שלהלכה אין דין שביתת כלים. אולם, הרשב"ם [מובא באור זרוע הלכות ערב שבת² והרוקח [ס' מא; ס' שד] סוברים שגם להלכה יש דין שביתת כלים³.

מדברי הראשונים עולה מחלוקת בגדר דין זה. מחלוקת זו סובבת את דברי הגמרא:

[שבת יט.] תנו רבנן, לא ישכיר אדם כליו לנכרי בערב שבת. ברביעי ובחמישי מותר. [שבת יט.]

תוספות כותבים:

¹ החזקוני [שם] מבאר כיצד דרשה זו לומדת את דין שביתת כלים מכתוב זה: "ובכל אשר אמרתי אליכם... לא בשביתת שור וחמור ובן אמה בלבד אני מזהירך, אלא אף בכל דבר שצריך שביתה אני מזהירך, כגון כלים".

² וכן משמע מדברי הרשב"ם בפירושו לתורה [שמות כג, יג] המביא דרשה זו.

³ הבית יוסף [ס' רמז ד"ה תנו רבנן] ממאן לקבל שהרוקח פוסק את דין שביתת כלים להלכה, ולכן כותב שדבריו אמורים לשיטת בית שמאי בלבד. לעומת זאת, הב"ח [שם] טוען שלשיטת הרוקח דין שביתת כלים קיים לכולי עלמא, והוא מאריך בביאור הסוגיה לשיטתו. [הב"ח כותב, שירא שמים יחמיר כשיטה זו].

אין לפרש משום שביתת כלים וכבית שמאי, דאם כן אפילו ברביעי ובחמישי נמי, אלא כבית הלל היא דלית להו שביתת כלים, או בחלוק וטלית וכיוצא בהן איירי דלא שייך שביתת כלים, ואסור לפי שנראה כנוטל שכר שבת.

תוספות כותבים שבהכרח האיסור אינו משום שביתת כלים, שאם כן האיסור היה קיים בכל ימות השבוע. לכן כותבים תוספות, שטעם האיסור הוא "לפני שנראה כנוטל שכר שבת".

לעומת זאת, הרי"ף משמיט הלכה זו, והרא"ש כותב בביאור שיטתו:

נראה דסבירא ליה טעמא משום שביתת כלים, ואנן קיימא לן כבית הלל. וקשה, דאי טעמא משום שביתת כלים אפילו בד' ובה' נמי אסור. ויש מפרשים דשביתת כלים כי האי שאין מלאכת ישראל נעשה בהם אינו אסור אלא מדרבנן, הלכך לא אחמור בד' ובה'.

[רא"ש שבת פ"א סי' לו]⁴

הרא"ש מבאר שלפי הרי"ף האיסור להשכיר את כליו לנכרי קיים רק לשיטת בית שמאי, ואף לשיטתם האיסור הוא דווקא במשכיר בערב שבת. טעם הדבר הוא, שדין שביתת כלים אמור דווקא כאשר בכלים נעשית מלאכת ישראל, ואילו כאשר הגוי עושה בהם את מלאכה האיסור הוא מדרבנן בלבד, ולכן אסרו רק כאשר משכיר לו בערב שבת.

עולה מכך מחלוקת בהבנת דין שביתת כלים: לפי תוספות, דין שביתת כלים אוסר כל מלאכה הנעשית בכליו בשבת, גם כאשר המלאכה נעשית לצורכו של הגוי.⁵ לעומת זאת, לפי הרי"ף, דין שביתת כלים אוסר רק מלאכת ישראל הנעשית בכליו.

מחלוקת זו נעוצה בהבנת יסוד דין שביתת כלים. לשיטת תוספות, איסור שביתת כלים נובע מחובה שלא רק האדם עצמו ישבות בשבת, אלא כל קנייניו ישבתו בשבת. בשל כך, קיים איסור גורף שכליו יעשו מלאכה בשבת, בין כאשר הם עושים את מלאכתו ובין כאשר הם עושים מלאכה לגוי העובד בהם. לעומת זאת, לשיטת הרי"ף, גם לבית שמאי אין חובה שקנייניו ישבתו בשבת. לכולי עלמא איסור עשיית מלאכה מוטל רק על האדם עצמו, אלא שלשיטתם דין שביתת כלים הוא חלק מחובת השביתה המוטלת על האדם: חובת השביתה אינה מחייבת רק את האדם עצמו לנוח בשבת, אלא היא מחייבת שכליו לא יעשו את מלאכתו. בהתאם לכך, מדין תורה אין כל איסור כאשר כליו אינם עושים את מלאכתו, אלא את מלאכת הגוי לו הם מושכרים.

שתי הבנות אלו ביסוד דין שביתת כלים אינן ייחודיות לדין זה בלבד. תפיסות אלו עלו לאורך עיוננו בדיני השביתה השונים: האם מוטלת על האדם אחריות שהסובבים אותו ישבתו בשבת, או שזוהי חלק מחובת השביתה המוטלת על האדם, שמלאכתו לא תיעשה בשבת על ידי אחרים.

אמנם, כפי שראינו בשיעורים הקודמים, ניתן להבין את דין שביתת עבדו ואמתו ובהמתו המופיע בפרשת משפטים באופן שונה לחלוטין. על פי הבנה זו, חיוב האדון בשביתתם אינו נובע לא מאיסור שמלאכתו תיעשה בשבת ולא מאחריות לשמירת השבת של הסובבים אותו, אלא מכך שהשבת היא יום מנוחת העבדים והבהמות. האור שמח טוען כי על פי הבנה זו אין מקום לדין שביתת כלים, והוא מוסיף וטוען שיסוד מחלוקת התנאים בדין שביתת כלים נעוץ בדרכים השונות בהבנת הציווי על השבת שבפרשת משפטים:

לדענן שבת חזינן דרחמנא קפדה רק על בעלי חיים שישבותו וינוחו שורך וחמורך וכל בהמתך, משום דאית בהו הרגשת צער מלאכה, ורצתה רחמנא שבשבת קודש להורות חידוש העולם וההשגחה ינוחו ויתענגו כל בעלי נפש חיה בעלי ההרגשה... איברא כל זה אינו אלא למאן דאמר דשביתת כלים ליכא בשבת, אבל למאן דאמר דאף בכלים מוזהר

⁴ כעין זה כותבים הראב"ד [מובא במלחמות ז]. והמגיד משנה [הל' שבת פ"ו ה"ז].

⁵ וכן מפורש בדברי הרשב"ם והרוקח דלעיל.

בשבת, היכא דהכלי עבדי מעשה, על כרחך המצוה היא משום האדם, שיהיו כל עניניו נפסקים ושובתים בשבת, שלא יהא לבו טרוד בהן, וכאלו כל מלאכתו עשויה, אם כן לא היה מכוון התורה מצד הרגשת בעלי חיים כלל. [אור שמח הל' שבת פכ"ה הכ"ו]

לפי דברי האור שמח, לשיטת בית הלל הציווי על שביתת בהמה נובע מחובת האדון לדאוג שבהמתו תנוח בשבת. בשל כך, אין מקום לרבות מפרשייה זו ציווי על שביתת כלים. לעומת זאת, לשיטת בית שמאי, הציווי על שביתת בהמה נובע מחובה שמלאכתו של האדם לא תיעשה בשבת. בשל כך, יש מקום רב לרבות גם שביתת כלים: כשם שהתורה אסרה שמלאכתו תיעשה על ידי בהמתו, כך היא אסרה שמלאכתו תיעשה על ידי כליו.⁶

דברי האור שמח אכן מאירים ומשמחים, ורק נעיר עליהם שתי הערות:

א. האור שמח מגדיר את ההבנה ששביתת הבהמה נובעת מחובת האדון לדאוג שבהמתו תנוח בשבת כציווי הנובע מקדושת השבת: "ורצתה רחמנא שבשבת קודש להוראת חידוש העולם וההשגחה ינוחו ויתענגו כל בעלי נפש חיה בעלי ההרגשה... דהתורה רצתה שיתענגו בעלי חיים מקדושת יום השבת". אמנם, ניתן להבין שציווי זה אינו נובע מקדושת השבת אלא מההיבט החברתי הקיים בשבת: יצירת יום מנוחה המשותף לכולם, לאדון כמו לעבדים ולבהמות.⁷

ב. דברי האור שמח, שדין שביתת כלים נובע מהחובה שמלאכת האדם לא תיעשה בשבת, שנויים במחלוקת הראשונים שנידונה במהלך השיעור. כן עולה משיטת הר"ף, אך לפי תוספות דין שביתת כלים אמור גם כאשר גוי עושה בכליו את מלאכת עצמו, ולשיטתם דין זה נובע – כפי שהתבאר לעיל – מאיסור כללי שבכליו של ישראל לא תיעשה מלאכה בשבת.

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק ביסוד איסור מלאכת גוי בשבת.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

⁶ כדברי החזקוני שהובאו לעיל, שאמנם התורה פירטה רק עבד ובהמה, אך יש לרבות "כל דבר שצריך שביתה".

⁷ בשיעור השלישי [הציווי על השבת בפרשת משפטים] הרחבנו בכך.